

JOVAN MIRIĆ*

Postkomunistična demokracija ali novi totalitarizem?

»Nacionalizem je najvišja stopnja komunizma« (Adam Michnik).

»Šok enopolnosti«

S šokom enopolnosti bi lahko označili sedanji trenutek sveta, ki smo mu priča, nemočni, da bi razumeli vse, kar se nam je zrušilo na glavo v nekaj zadnjih letih ali celo nekaj mesecih. Dobesedno čez noč pa je bila zrušena tudi dvopolna struktura sveta. Prevzeti s tem zlomom še ne vidimo vsega, kar je pod ruševinami, še posebej pa ne vemo, kaj se bo še zrušilo in kakšna bo graditev. Presenečeni s hitrostjo in »količino« dogajanj nismo niti prilagojeni nanje niti na njihove nujne posledice. Sedanji krvavi dogodki na Balkanu in »prask« v *hartlandu* nekdanjega socialističnega imperija so šele napoved, uvertura prihodnjih dogajanj. Ni možno rušiti sveta, ne da bi trpeli ljudje in narodi. Močnejša stran dvopolne hegemonije ni imela toliko modrosti, kot je imela moči, da bi ublažila posledice rušenja z določivijo zmernejšega »ritma propadanja« socializma.

Med očitnimi nevarnostmi kot tudi tistimi, ki se jih še ne zavedamo, je ena nevarnost povsem nedvoumna. To je nevarnost za demokratične odnose v globalnih razmerah. Ogromna koncentracija moči v enem centru je – kot je pokazala izkušnja posameznih držav in njihovih različnih zvez – nezdržljiva s strpnostjo in demokracijo. Ameriški sestavljavci ustave, teoretiki sistema, zakonodajalci in politiki so izoblikovali in operacionalizirali teorijo delitve oblasti kot oviro prevladi in samozvanstvu. Z vzpostavitvijo sistema *checks and balances* so nastali dinamično ravnotežje, sistem vzajemnega nadzora in krotitve oblasti.

Isti mehanizmi bi morali biti vzpostavljeni na ravni globalne skupnosti. Brez njih bodo nastajali odnosi ukazovanja in pokornosti, prevlade in podrejanja. Prevlada moči in interesov ene države, v tem primeru Združenih držav Amerike, ne more imeti za posledico globalnih demokratičnih odnosov, temveč po edino imantni logiki absolutizacije moči še večjo, torej absolutno prevlado.

Šele neka nova prerazdelitev sveta bo ustvarila tudi novo ravnotežje interesov in moči. Vendar, ali je lahko to novo ravnotežje vzpostavljeno brez tragičnih, globalnih pretresov? Bojim se, da to ni možno!

Ali ima demokracija (v takšnih razmerah) v nekdanjih komunističnih (socialističnih) državah stvarne možnosti? Vendar možnosti, tudi če obstajajo, še ne pomenijo gotovosti. Lahko se tudi zaigrajo.

* Dr. Jovan Mirić, redni profesor na Fakulteti za politične znanosti v Zagrebu.

Razvoj in razumevanje pojma totalitarizem sta zelo razpršena in protislovna. V literaturi, posebej nemški, se pogosto mešajo pojmi »totalen« in »totalitaren«. Beseda »totalen« je stara nekaj stoletij in je relativno neopredeljena. Hobbes je govoril o totalnem podrejanju, Marx in Lassalle o totalni revoluciji. Pridevnik totalitaren (totalitaer, totalitario) je novejšega datuma in z opredeljeno vsebino. Sprejel in razvil ga je italijanski fašizem in iz njega izpeljal samostalnik »totalitarnost«, da bi presekel že obstoječe pojme »totalen« in »totalnost«. To je storil z jasnim namenom, da bi čim bolj prepričljivo poudaril dozdevno posebnost fašizma. V anglosaškem in romanskem področju je terminološki izum italijanskega fašizma dobil že med leti 1928 in 1933 vzporedno skovanko, pojem »totalne države«, ki ga je predvsem uporabljal Carl Schmitt. V literaturi se uporablja še pojem »totalna vladavina«, najpogosteje kot sinonim za totalno državo ali totalitarizem (Kuljić, 1983: 11).

Čeprav se pojem totalitarizma povezuje predvsem z ZSSR, fašistično Italijo in nacistično Nemčijo, zgodovinarji in politologi kot sisteme s totalitarnimi značilnostmi navajajo tudi Peru med vladavino Inkov, perzijsko cesarstvo, Bizanc, rimski imperij med Dioklecijanovo vladavino, Kitajsko (ne samo socialistično, ampak tudi med dinastijo Čin), špartansko državo, Japonsko v obdobju Tokugava Šogunata, Ženevo pod Kalvinom, ZDA 1940 (pa tudi med makartizmom v šestdesetih letih tega stoletja) (Popper, 1966; Letey, 1972; Sorokin, 1957; Kuljić, 1983: 11).

Katere so temeljne značilnosti totalitarizma?

V svojem, danes že klasičnem delu o totalitarizmu, Carl J. Friedrich in Zbigniew Brzezinski navajata tele splošne značilnosti:

1. obstaja uradna ideologija, ki zajema vse bistvene vidike človekove eksistence in vsakdo mora spoštovati to ideologijo. Ideologija je usmerjena k radikalnemu uničenju obstoječe družbe in ustvarjanju nove;

2. obstaja ena množična stranka, ki je hierarhično in oligarhično ustrojena, na njenem čelu pa je »vodja«. Strankarska elita, ožje jedro, je vdana vladni ideologiji in teži k njenemu množičnemu sprejemu;

3. tajna policija, ki pod strankarskim nadzorom »onemogoča« sovražnike družbe in države« in pri tem uporablja najsodobnejše dosežke znanosti, tehnike in tehnologije;

4. vseobsežni nadzor stranke nad množičnimi občili;

5. strankarski monopol nad oboroženo silo;

6. centralizirano upravljanje in nadzor celotnega gospodarstva (Friedrich, Brzezinski, 1956: 9–10. Todor Kuljić, ki je raziskoval skoraj vse najpomembnejše teorije totalitarizma, meni, da je to Friedrichovo delo najpomembnejše tako v vsebinskem kot v teoretično-metodološkem smislu; Kuljić, 1983: 147–162).

Sigmund Neumann poudarja pet glavnih značilnosti totalitarne diktature:

1. obljuba varnosti, za katero so ljudje pripravljeni žrtvovati velik del svobode;

2. množična akcija namesto racionalnih programov. Množice sledijo vodji, ki jim obljublja herojsko akcijo in zgodovinske dosežke;

3. militantno pojmovanje demokracije, v kateri so občani v stalni vojni kot politični vojščaki;

4. ustvarjanje bojnega duha za uniče(va)nje sovražnika (razrednega, narodnega, ideološkega);

5. načelo vodje, ki se mu je treba podrediti, ki pa nikomur ni odgovoren, ker sam uteleša najvišje vrednote (S. Neuman, 1965; Kuljić, 1983: 92).

Zanimivo je, da poskuša David Lane izpodbiti model totalitarne diktature, kot ga podajata Friedrich in Brzezinski. Vendar pa to po našem mnenju metodično počenja povsem napačno. Tako Lane trdi, da omenjene značilnosti totalitarizma nimajo *empirične utemeljitve*, vendar pa za svojo trditev ne postavlja izkustvenih, temveč formalnopravne argumente. Tako se mu je lahko zgodilo, da trdi, da je Stalin razpolagal z manj moči kot britanski premier (Lane, 1976: 50).

Pri presoji narave totalitarnih ureditev (ter njihove politične dediščine) je treba vsekakor upoštevati, da so tudi te ureditve prešle različne stopnje in da so sčasoma izgubile nekatere svoje značilnosti. Tako nikakor ni mogoče reči, da je bil totalitarizem Nikite Hruščova enak totalitarizmu Josipa Visarionoviča. Na koncu samo dejstvo, da so »odmrle«, niso pa bile zrušene z revolucijami, o tem prepričljivo govori (Blažević, 1990).

Skupna značilnost vsakega totalitarizma je, da sedanjo svobodo in srečo posameznika žrtvuje za neko prihodnjo vrednost, neko kolektivno entiteto (brezrazredno družbo, narod, nacionalno državo). Odprava razlike med civilno družbo in politično državo, zoževanje občana in državljana na pripadnika naroda in razreda, torej ustvarjanje *množične družbe*, je temeljna podlaga in izvor totalitarizma. To tezo je najdosledneje in najprepričljiveje razvijala Hannah Arendt.

Totalitarizem seveda krepi to homogenizacijo in »omasovljanje družbe«, ker je to substrat in zagotovilo njenega obstoja. Vsaka socialna in politična diferenciacija in pluralizacija razjedata totalitarni monolit.

Toda ideologija in militantni nacionalizem sta bistveni oznaki dosedanjih totalitarnih ureditev, tako da jih lahko imamo za temeljne značilnosti vsakega totalitarizma (Cobben; 1939).

Nove nacionalne države, ki nastajajo na prostoru nekdanjih totalitarnih ureditev, bodo težko ušle togi nacionalni (nacionalistični) ideologiji in praksi. Še več, nacionalizem in nacionalna država sta temeljni določilnici političnih programov najpomembnejših političnih strank, pa tudi najmočnejši motivacijski dejavnik naroda (v vseh treh njegovih pomenih: ljudstva, demosa in etnosa).

Na podlagi izkušenj revolucij in prevratov v zadnjih dvesto letih vse od francoske revolucije 1789. pa do danes je vsaka novoustanovljena ureditev prevzela od *ancien regimea* prav tiste značilnosti, zaradi katerih se je dvignila proti staremu režimu. Tako tudi rušenje komunističnega totalitarizma že kaže, da bodo vzpostavljene različne variante postkomunističnega totalitarizma!

Andre Glucksman poudarja, da ni bistvenih razlik med totalitarizmom in posttotalitarizmom (oziroma komunizma in postkomunizma). Posttotalitarizem je nadaljevanje totalitarizma z nekoliko drugačnimi, bolj civiliziranimi, manj grobimi sredstvi. Medtem ko je v totalitarizmu prevladovala uporaba množičnega terorja, prevladujejo v posttotalitarnem obdobju nekoliko subtilnejše oblike nasilja in terorja, med katerimi je vsekakor najbolj razširjena in najučinkovitejša *laž* (Glucksmann, 1986: 74).

Totalitarna dediščina in (ne)možnost demokracije

Socialistični sistemi so bili vzpostavljeni v državah brez demokratične tradicije ali pa tam, kjer je bilo mogoče zaradi različnih okoliščin takšno tradicijo primerno enostavno odpraviti. To dejstvo je imelo (in ima) daljnosežne posledice tako za odnose med socialistično ureditvijo kot v prehodnem obdobju, ki smo mu priča.

Proces prehoda se je šele začel, tako da ni mogoče zanesljivo govoriti niti

o težnjah, še manj pa o rezultatih. Tu nam ne morejo pomagati niti izkušnje (ki jih ni) niti empirične raziskave (ki jih ni ali pa so preveč fragmentarne, da bi bila zanesljiva podlaga za sklepanje). V vsakem primeru je mogoče prej govoriti o *krizi prehoda* kot pa o bistvenih dosežkih. Ta kriza bo vseobsežna in dolgotrajna in nihče ne more zagotovo govoriti o njenih izidih. Zdi se, da bi »futuresologi postkomunizma« lahko doživeli usodo ameriških sovjetologov, ki so vsi po vrsti zagrešili v svojih napovedih dogajanj v Sovjetski zvezi. Vendar pa se ne pustijo zmeti: zdaj mirno, samozavestno in »argumentirano« pojasnjujejo, zakaj se odvija drugače od njihovih napovedi!

Sedanje postkomunistične družbe niso bile totalitarne samo zato, ker so bile v njih vzpostavljene totalitarne politične ureditve. Totalitarizem je prežehl vsa področja in vse odnose. Celotna politična kultura je imela obeležja totalitarizma. Zato ni mogoče »čez noč« z rušenjem totalitarnega političnega sistema vzpostaviti demokratični sistem in demokratično ureditev. Še do pred nekaj leti so bile sintagme »civilna družba« in »politični pluralizem« ožigosane v praktično vseh (tedaj) socialističnih državah kot sumljivi in celo prevratniški uvoz meščanskih ideologij (Bibič, 1990).

Zato se nam zdi, da je primerno začeti s tezo, da imajo vse postkomunistične družbe, vključno z našo, značilnosti totalitarnega sistema. To tezo je mogoče preveriti samo v praksi teh družb in političnih sistemov.

No, že na prvi pogled bi lahko rekli, da so postkomunistične družbe ohranile nekatere značilnosti predhodne, totalitarne ureditve, druge značilnosti pa so bile opuščene ali bistveno spremenjene. Vsekakor je treba poudariti, da tu – od družbe do družbe oziroma od države do države – obstajajo znatne razlike.

Zdi se, da je besedica »post« (postsocializem, postkomunizem) nadomestek za temeljne opredelitve tistega, na kar naj bi se ta »post« nanašal. To v najboljšem primeru pomeni, da nismo več *tam*, kjer smo bili, ali še vedno ne vemo, *kam* gremo.

Postkomunizem oziroma postsocializem ni natančna označitev politične ureditve. To je bolj označitev za »tisto potem«. Po socializmu. Ker pa so izkušnje socializma različne, ni dvoma, da bodo različne tudi izkušnje »postsocializma« (Bibič, 1992).

Za vse te družbe pa je vendarle mogoče reči, da so v prehodu od totalitarizma k demokraciji, vendar pa nihče ne more zagotovo napovedati, ali sploh bodo, kdaj in kako »dosegle demokracijo«.

Ko gre za hrvaške razmere, bomo ob upoštevanju teh značilnosti – poskušali pokazati, do kam je prišla Hrvaška na poti omenjenega prehoda.

Kljub pomembnim razlikam, ki so med posameznimi postsocialističnimi državami v njihovi zgodovini, kulturi, politični tradiciji, imajo tudi nekatere skupne značilnosti. Nenad Zakošek omenja tele: pomanjkanje tradicije in izkušenj institucionalnega razreševanja konfliktov; šibkost posredniških političnih in interesnih organizacij; velik vpliv političnega radikalizma med političnimi elitami in v volilnem telesu; nezadostna učinkovitost vlade in uprave (Zakošek, 1992).

Vse to so okoliščine, ki bistveno omejujejo in zavirajo demokratične procese. Možno je zelo hitro, dobesedno »čez noč« vzpostaviti institucionalno-normativni okvir, toda ni mogoče hitro spremeniti podaniške zavesti, radikalizma, izključevanja in avtoritarne politične kulture.

Radikalni protikomunizem, ki nastaja na ruševinah starega, socialističnega sistema, na določen način obnavlja in ovekoveča stari totalitarizem (Zakošek, 1992).

Čeprav so imele še nekdanje komunistične države v Srednji in Vzhodni Evropi, z izjemo Jugoslavije, isto vrsto politične ureditve, narekovano iz »komunistične matic« – ZSSR, se vse te države z razpadom komunizma vračajo k svojim posebnostim v političnem sistemu. Vse te države so v prehodu iz avtoritarnototalitarne ureditve k parlamentarnim večstrankarskim demokracijam. Te demokracije se – v primerjavi z enotnim modelom »ljudskih demokracij« – med seboj razlikujejo glede na zgodovinske izkušnje, demokratične tradicije, splošno in politično kulturo, obliko in naravo komunistične avtoritarnosti in totalitarizma, iz katerega izstopajo, družbenokulturni in družbenopolitični okvir, stopnjo gospodarskega razvoja ter način zloma stare, komunistične ureditve (Bergland, Dellenbrant, 1991).

Povsem naravno je, da bodo obstajale v strukturiranju in delovanju političnih ureditev v prehodu iz totalitarnega v demokratični politični sistem pomembne regionalne, nacionalne in druge razlike in posebnosti. Vendar pa obstaja tudi nekaj, kar je skupno skoraj vsem tem družbam in kar bo bistveno določalo njihovo (ne)demokratično naravo. To je predvsem *totalitarni sistem*, iz katerega izhaja tudi *pomanjkanje demokratične tradicije*.

Ko govorimo o pomanjkanju demokratične tradicije v (skoraj) vseh državah nekdanjega socializma, mislimo predvsem na to, da pravna zavest, zavest o vrednosti prava, ni nikdar postala integralni element politične kulture.

Če so generacije živele pod vladavino *Rexa* in ne *Lexa*, ni treba pričakovati, da lahko politični prevrat čez noč spremeni politično kulturo in vzpostavi pravno državo in vladavino zakonov.

Tam, kjer gotovost in varnost nista zagotovljeni s pravom, tam deluje teror. V tem smislu je mogoče reči, da je vsaka totalitarna ureditev ureditev nasilja (strahovlade). Kadar so ideološke in translegalne vrednosti predpostavljene zakonu (pravu), potem vladavino prava nadomešča vladavina samovolje in nasilja.¹

Osebna samovolja namesto *brezosebni institucij* ni eksces (izgred), temveč bistvena značilnost vsakega totalitarizma. Totalitarizem je možen tudi tam, kjer je zrušena avtoriteta prava in institucij (ali ni bila niti vzpostavljena), namesto nje pa so vzpostavljene avtoriteta, moč in samovolja posameznika.

Decizionistična struktura odločanja je utemeljena na fiferskem načelu in je značilna za vsako strukturo odločanja od vrha do dna: vsaka raven odločanja (vključno z implementacijo »odločitev in sojenjem) ima svojega »vodjo«, čigar odločitev je zakon!

Ta »piramida vodij«, na vrhu katere je »vodja naroda«, je zanesljiv znak, da je državo, utemeljeno na zakonu, na normi in institucijah, zamenjal Behemoth – mitološka pošast.

Vseobsežna negotovost, pravna nezanesljivost in nepreračunljivost postopkov povzročajo *strah* in *ubogljivost*, kar vladajoči režim razlaga kot lojalnost in privrženost »novim vrednostim«.

Izkušnje kažejo (in to lahko potrdi tudi vsaka sistemska analiza), da negotovost, strah in ubogljivost niso trdni temelji, ampak peščene ure vsake totalitarne ureditve. Na žalost lahko pesek tudi počasi »izteka«.

¹ V oddaji HTV U krupnom planu 20. 7. 1993. je gost oddaje, podpredsednik hrvaške vlade V. Š., v odgovoru na vprašanje gledalcev o zmanjševanju pridobljenih pravic do pokojnine in stanovanja med drugim dejal, da je bila tudi »pravica do socializma in samoupravljanja pridobljena pravica, pa se vendar ne spoštuje«. Ta izjava prepričljivo govori o nerazlikovanju, pa potem tudi nerazumevanju, zakonskih pravic od ideoloških, translegalnih vrednosti.

Skoraj vse politične in državljanske svoboščine je mogoče zožiti na eno zahtevo: ne biti objekt nepredvidljive in nepričakovane samovolje drugega človeka. Tocqueville pravi, da je samovolja hujša od tiranije. Zadovoljiti tej zahtevi pomeni stopiti iz totalitarizma v demokracijo!

Če bi sodili samo na podlagi formalne, institucionalno-normativne strukture, bi lahko rekli, da je demokracija v večini postkomunističnih družb dosegla zavidljivo raven. Ta na papirju sprejema izkušnje in najboljše rešitve zahodnih demokratičnih ureditev. Vendar pa je izpolnjevanje teh oblik s stvarnimi demokratičnimi vsebinami dolg proces osveščanja in gradnje demokratične samozavesti in demokratične politične kulture.

V obračunu s starim sistemom in ureditvijo so vse nekdanje socialistične države, nekatere bolj druge manj radikalno, zavrnilo obstoječo institucionalno-normativno ureditev. »Prepisovanje« in nekritična uporaba tujih zakonov in institucij imata prednost pred lastnimi izkušnjami. Ne glede na to da gre za izkušnje »nekdanjega sistema«, bi lahko nekaj teh izkušenj sprejeli ob nujnih popravkih in prilagoditvah novi situaciji in novemu sistemu. Težave nove institucionalizacije nastajajo deloma tudi zato, ker je s prevzemanjem tujih rešitev pogosto prišlo do *institucionalnega in normativnega eklekticizma*. Ta »kombinacija najboljših rešitev« se je dostikrat pokazala za povsem neprimerno za »domačo uporabo«.

Tudi najboljše rešitve zahodnih demokracij, prenesene v postkomunistično, nedemokratično okolje, ne morejo dajati takšnih učinkov, kot jih najdemo v tradicionalnih demokratičnih sistemih. Tako so npr. predsedniški sistemi integralni element demokratične ureditve v neki državi z demokratično tradicijo, medtem ko bo enak predsedniški sistem v dočerajšnji socialistični državi povzročil avtoritarni in avtokratični režim in ravnanje.

Tam, kjer demokracija ni posledica dolgotrajnih ustavnih in političnih bojev, ampak je – bolj ali manj – uvožena, se seveda ni mogla zakoreniniti v ljudski zavesti (Plessner, 1992).

Takšen »uvoz demokracije« tudi ni rezultat zavestne potrebe po njej, temveč *nujnosti*, pred katero se znajde vsaka sodobna novooblikovana država. Brez vsaj formalno demokratičnega ustroja država ne more računati na mednarodno priznanje.

V vseh postkomunističnih družbah bi veljalo (po Kantovem navodilu) razlikovati oblike vladavine (*forma imperii*) od načina upravljanja (*forma regiminis*) (Kant, 1974). Ne glede na tradicionalne oblike vladavine (monarhija, aristokracija, demokracija) je mogoče države po načinu upravljanja razdeliti na *republikanske in despotske*, odvisno od tega, ali obstaja *delitev oblasti* ali ne (Čavoški, . . . 109).

Vsekakor je treba poudariti, da je stvarna delitev oblasti, ki bi vsem zagotovila varnost in pravno enakost, pomembnejša od formalnih oblik vladavine, ki že tako izgubljajo svoj pomen v večstrankarstvu in političnem pluralizmu.

Vse države, ki so nastale na razvalinah komunističnih sistemov, razglašajo in nameščajo delitev oblasti kot pomemben element demokratičnega legitimiranja pred svetom. Vendar pa so tam še vedno prisotne stare, totalitaristične navade in »novi revanšizmi«, ki trajno delitev oblasti in demokratično fasado spreminjajo v kuliso in farso. To še posebej velja za tiste postkomunistične države, ki so nastale z razpadom večnacionalnih držav ali pa so tudi same ostale večnacionalne in v bistvu totalitarne.

Vse nekdanje komunistične (socialistične) države so – nekatere bolj, druge manj – preživele ali preživljajo obdobje *nereda in anarhije*, nekatere pa tudi krvave vojne konflikte.

Ustvarjene so (in ustvarjajo) vse socialne, ekonomske in psihološke predpostavke za »novo ureditev«, za *red*.

En del prebivalstva nostalgичno hrepeni po »starem redu«, drugi pa si želi novega. Vendar pa eni in drugi hočejo *red*. V takšnih razmerah je najlažje demokracijo žrtvovati *redu*. Sicer pa demokracija ni stvar nujnosti, zanjo je še vedno čas! Novi red se vzpostavlja in vzdržuje predvsem s silo in prisilo. Vendar se s silo dolgoročno ne da nič napraviti, razen ustvariti predpostavke (in opravičila) za še več sile (nasilja). Za preverjanje te teze ni treba poseči po spoznanjih individualne in socialne psihologije. Bogate politične izkušnje, posebno tiste socialistične, to prepričljivo potrjujejo: vse tiste politične ureditve (sistemi, države), ki so se izrazile naslanjale na silo, so bile prisiljene poseči po okrepljeni propagandi, da bi prepričale podanike o nečem, v kar vse manj verjamejo. Toda če vse manj verjamejo v obstoječi sistem, ki pa se želi obdržati, mora ta poseči po »drugih sredstvih« – t.j. po dodatni količini sile. In tako se zapre krog, v katerem deluje »najboljša ureditev«.

V večini postkomunističnih držav so se izpolnile tudi subjektivne predpostavke za nestrpnost in represijo. To se še posebej nanaša na prostor nekdanje Jugoslavije, mogoče z izjemo Slovenije.

Vse (ali skoraj vse) novoizvoljene politične elite v nekdanjih komunističnih državah so psihološko obremenjene s komunizmom. Nekomunisti in antikomunisti so obremenjeni s protikomunističnim revanšizmom in nestrpnostjo, nekdanji komunisti pa s svojo komunistično preteklostjo in zavestjo. Tako za ene kot za druge je demokracija predvsem *sredstvo* in *alibi*, ne pa resnično, ponotranjeno politično prepričanje in opredelitev.

Ob aroganci in revanšizmu »sedanjih« in kompleksih »nekdanjih« je težko graditi demokracijo! Vendar tega ne more pozdraviti niti *ferum* niti *iqnis*, to lahko pozdravi samo *tempus*!

Še ena neugodna okoliščina za razvoj demokracije v postkomunističnih družbah so notranja protislovja in problemi, s katerimi se srečujejo zahodnoevropske države in ZDA. S padcem komunizma so ta protislovja vse bolj izrazita. Ta protislovja so postala očitno v razmerju do prostora nekdanje Jugoslavije. Prav tako se bodo še naprej razodevala v odnosu do drugih postkomunističnih družb, ki se bodo srečevala z različnimi problemi. Zahod bo odvisno od notranjih problemov in zunanjepolitičnih interesov posameznih držav lovil ravnotežje med pasivnostjo in grobimi vojnimi posegi. Takšne okoliščine bodo negativno vplivale na razvoj demokracije v postkomunističnih družbah. Poskusi razreševanja notranjih protislovij z zunanjimi posegi ne samo da bodo zavrli demokratične procese, ampak bodo odprli tudi nova krizna področja in nove vojne konflikte.

»V Evropi je nakopičeno preveč surove moči, potlačene ponosa in nerešenih zgodovinskih problemov, ki grozijo z možno eksplozijo . . . Po vojni je bila energija Zahodne Evrope usmerjena k notranjim problemom in divji obnovi gospodarstva, tehnologije in družbe. Združevanje Evrope naj bi rešilo zunanje evropske probleme. Vendar je ta proces ustavljen. Pobuda, sprožena v Maastrichtu, je bila utemeljena na napačnih predpostavkah in se je končala z neuspehom. Celo popolna ratifikacija sporazuma bi bila danes samo prazna gesta. Razvoj dogodkov na Balkanu, v Vzhodni Evropi in v nekdanji Sovjetski zvezi bo bolj vplival na bodočnost Zahodne Evrope od procesov v sami EU. Gre za spoznanje, ki ga sedanji evropski voditelji ne želijo sprejeti« (Pfaff, 1993).

Globoko nas mora vznemiriti dejstvo, da se po smrti komunistične ideologije vse bolj širi brezumje nacionalistične anarhije. To je rekel Czeslaw Milosz ob sprejemu nagrade Grinzano Cavour za življenjsko delo (Vjesnik, 14. 5. 1993).

V izvoru moderne države in demokracije je *prevrednotenje človeka v državljana* (Plessnar, 1992). To prevrednotenje je proces, ki traja že več kot 300 let (teorija naravnega prava, prosvetljenstvo, meščanske revolucije, sodobna obnova človekovih pravic in svoboščin). Postkomunistične družbe so v veliki zamudi glede tega procesa prevrednotenja. Še več, v večini teh družb smo priče svojevrstnemu ideološkemu prevrednotenju: razreda v narod, ideologije v zgodovino.²

Nikakršnega dvoma ni, da bodo nove (bolje povedano zgodovinsko zamudniške) kolektivne entitete in njihove, v zgodovinski plašč preoblečene ideologije zavrle proces politične in državljanske emancipacije, to pa pomeni tudi demokracije.

V večini postkomunističnih držav se zaradi zaostalosti demokratične tradicije in pravne države to, kar bi šele moralo biti osveščeno in uresničeno, jemlje kot že absolvirano ali kot nebitveno. Tako se »pravna država jemlje *for granted*, demokracija razlaga po potrebi, socialna država pa še vedno zaznava poudarjeno socialistično-egalitarno, forsira pa se narodno načelo« (Klaus von Beyme, 1992). Tam kjer se vsiljuje narodno načelo kot opredelitelvena kategorija in merilo, se je težko izogniti »padcu v ekscesni nacionalizem«. Že dosedanje izkušnje to prepričljivo potrjujejo in na to opozarjajo.

Nacionalizme lahko razvrstimo po različnih značilnostih in lahko jih stopnjujemo na tiste skrajne, zmerne in benigne, na agresivne in obrambne, toda kakršen koli nacionalizem je *ovira za demokracijo*.

Vsaka izključnost (in nacionalizem je izključnost) je nezdružljiva s strpnostjo in demokracijo. Ni nacionalizma, tudi najbolj nedolžnega ne, ki ne bi bil zapostavljal pripadnikov drugega naroda. Pa tudi tam, kjer se nacionalizem izraža v obliki izgreda, v civilni družbi, ogroža enakopravnost in krši človekove pravice kot eno od temeljnih predpostavk sodobne demokracije. Tam pa, kjer je nacionalizem sestavina državne politike (mislimo na praktično uporabo te politike, ker so sodobne države zaradi mednarodnega pritiska prisiljene svoj normativni sistem »očistiti« diskriminantnih norm), tam ni niti pravne države niti svobode niti enakosti; pa torej tudi ne elementarnih predpostavk demokracije. Tam, kjer npr. politični predstavnik, član najvišjega politično-predstavniskega in zakonodajnega telesa, lahko reče, brez kakršnega koli nasprotovanja in brez vsakršnih posledic: »ne bomo mu odvzeli imunitete, zato ker ga toži neki Srb«, tam ni demokracije. Takšna stališča se v hrvaškem političnem in medijskem prostoru opravičujejo z vojno. Vendar pa se pozablja, da je bila vojna vedno ne olajševalna, temveč oteževalna okoliščina za vsako protizakonitost!

Kadar koli so bili veliki *izmi* tega stoletja, kot so npr. komunizem, fašizem, nacionalizem, temeljna določilnica politične ureditve, pa tudi splošne politične kulture, je bila demokracija ogrožena in razveljavljena. *Real loser was Democracy*. Postkomunistični nacionalizmi, kolikor so že na svoje zastave lepili demokratične etikete, samo potrjujejo zgornjo tezo.

Nacionalizem je po moji sodbi *sredstvo in način* razpadanja komunizma, vendar

² Škoda je, da te zanimive in spodbudne teze Ivan Šiber ni širše razvil v svoji študiji »Politična kultura in tranzicija; Šiber, 1992.

je tudi *ideologija postkomunizma*. Nevarnost je za vse nove demokracije, ki so nastale na tleh nekdanjih postkomunističnih ureditev, da homogenizirajo državljane okrog novih »velikih resnic« (prej ideoloških in razrednih, zdaj pa nacionalnih). Tam, kjer je dosežena takšna homogenizacija, kjer je »doumljena velika resnica«, tam trpi vsaka resnica. Resnica namreč v družbenih, medčloveških odnosih ni dana ni niti dokončna niti nevprašljiva. Možna je edino v trajnem medsebojnem potrjevanju – izpodbijanju. Temeljna značilnost novih, postkomunističnih demokracij je *etnocentrizem in populizem*, ne pa demokratična artikulacija in politična emancipacija.

Ker so vse novonastale in nastajajoče države zaposlene z zgodovino, miti, ozemljem, mejami, vojno, bodo nujno usmerjene k avtoritarizmu, izolaciji in militarizaciji in ne k strpnosti, integraciji in demokraciji (Henricson-Culberg, 1991).

Komunistična totalitarna in avtoritarna dediščina ter iskanje narodne in državne identitete ne morejo konstruirati demokratične ureditve, ampak samo novo avtoritarnost. Ali, če uporabimo evfemizem (ki bolje, natančneje govori o stvarnosti), *demokratični sistem z avtoritarnimi vsebinami*.

Novonastale države na ruševinah komunističnih ureditev težijo (in bodo težile) h kompenzaciji svoje materialne depravacije in bede s krepitvijo svojih *verskih, nacionalnih in državnih identitet*. Te identitete, nastale na prikrajšanosti in razočaranjih, so ustrežnejše za različne avtoritarne in totalitarne rešitve kot za demokracijo.

Oblikovanje nacionalnih držav na prostoru nekdanjih komunističnih držav (predvsem tistih večnacionalnih in zvezno urejenih, kot so bile Sovjetska zveza, Češkoslovaška in Jugoslavija) se težko izogne krvavim obračunom in boju za »pravično teritorialno razmejitev«. Sicer pa na prostoru nekdanje Jugoslavije divja neobjavljena vojna, v nekdanji Sovjetski zvezi vre in nihče ne more reči, da ne bodo občasni oboroženi konflikti prerasli v splošno vojno, ki bi lahko v svoj krvavi in iracionalni vrtinec potegnila ves svet. Glede na nacionalne izključenosti, kolektivno razočaranje zaradi »zgodovinske prikrajšanosti« in »krivice drugih« bo odnos matičnih narodov in njihovih nacionalnih držav do narodnih manjšin izzival trajne napetosti, konflikte, diskriminacije in težnje nekaterih manjšin, da se priključijo matičnim nacionalnim državam. Ali bo mednarodni skupnosti ta nasprotja in konflikte uspelo obdržati v »mejah ureditve« in ali bo lahko zagotovila spoštovanje temeljnih človeških, političnih in etničnih pravic, je težko reči. Izkušnje iz nekdanje Jugoslavije nam dajejo malo razlogov za optimizem. Nasprotno!

Nacionalizem je temeljna značilnost vseh postkomunističnih ureditev, ne samo tistih, ki so nastale na ruševinah večnacionalnih držav. Nacionalizem kot oblika odpora komunistični ureditvi (latenten ali izražen) najdemo tako v večnacionalni Jugoslaviji kot tudi v enonacionalni Poljski. Ta nacionalizem pa ni naraščal samo kot oblika odpora komunistični ureditvi, ampak tudi kot odpor sovjetskemu velikodržavnemu imperializmu.

Največja ovira demokratičnemu ustroju postkomunističnih družb (poleg pomanjkanja demokratične tradicije) je prav *nacionalni kolektivizem*. Ta kolektivizem je prevzel izdelan model komunističnega (razrednega) kolektivizma, ki je *posameznika oropal svobode in politične subjektivnosti*. Vsak sistem, ki ne dopušča posamezniku, da bi svobodno uresničeval svoje interese in cilje ter mu postavljajl nekatere višje interese (razredne, nacionalne in druge), je nedemokratičen. Brez te temeljne liberalne predpostavke, kot smo poskušali pokazati, ni demokracije.

Razlike, ki so v sodobnih demokracijah med klasično, liberalno demokracijo in sodobnimi pluralističnimi demokracijami glede strpnosti, lahko v postkomunistič-

nih družbah dobijo takšne oblike, ki bodo ogrozile vsako obliko avtonomije in svobode posameznika in ga žrtvovala kolektivu. Treba je namreč spomniti, da je liberalna demokracija utemeljena na posamezniku, na njegovih pravicah in svobodah ter na visoki stopnji njihove medsebojne strpnosti, ki je pogosto predpostavljena različnim oblikam kolektivne, skupinske solidarnosti. Pluralistična demokracija pa je utemeljena na skupini, skupinski aktivnosti in skupinskem interesu. Tu strpnost pomeni predvsem strpnost med skupinami, ki je pogosto v škodo individualni svobodi in strpnosti. V političnih sistemih z daljšo demokratično tradicijo, posebno liberalno, ki je razvijala politično subjektivnost in samozavest posameznika, pluralistična »skupinska« demokracija ne ogroža takšnega položaja posameznika, ampak gradi na njej nove, sodobnemu razvoju primerne oblike politične organizacije družbe. Tiste družbe pa, ki so brez liberalne demokratične tradicije (vanje pa lahko štejemo skoraj vse postkomunistične družbe), z novim kolektivismom, predvsem nacionalnim, lahko ogrozijo temeljne predpostavke lastne demokratične ureditve ter žrtvujejo posameznika, njegove pravice in svobode kolektivu. Takšen retrogradni politični proces ni samo *možnost*, ampak je tudi *stvarnost* v večini postkomunističnih družb.

V družbah in državah, ki so z vojno izšle iz komunizma, kot je bilo to v primeru Jugoslavije, lahko zanikane posameznika, celo do fizičnega uničenja in divinizacije kolektiva (naroda, države) dobi paroksizmalne oblike. Tu se *oporekanje in samoodrekanje* od individualne svobode, pa celo življenje, štejejo za vrlino, ki se vgrajuje v tisto »več«, t.j. *nadindividualno*.

Kot se je *kolektivistično homogeniziranje*, značilno za nacionalistično konstituiranje (predpolitične) skupnosti, izkazalo za primerno osnovo za kasnejše (real)socialistično, kolektivistično konstituiranje ureditve, tako se tudi danes ta socialistični kolektivism (antiindividualizem) kaže skoraj kot paradigma za ustroj postkomunističnih nacionalističnih ureditev (Puhovski, 1990: 57).

Tako v eni kot v drugi vrsti kolektivism je *družba podrejena skupnosti, posameznik pa kolektivu* (nacionalnemu ali razrednemu). Demokracija je samo (če je o demokraciji sploh možno govoriti) eno od *sredstev* – alibijev za uresničevanje že zamišljenih in postavljenih ciljev.

Zato nas ne preseneča, da v postkomunističnih (nacionalističnih) ureditvah ni alternativnih političnih programov. Obstajajo samo inačice enega in istega. Ni dovolj ne biti na oblasti, da bi se neka politična organizacija lahko imenovala kot opozicijska. Opozicija pomeni *upiranje obstoječemu in hotenje drugačnega*.

Če je posameznik vedno razpoložljiv za podrejanje, pa tudi žrtvovan nekaterim višjim interesom in smotrom, potem so vrednosti in merila nekje zunaj njega.

Če sta narod in država najvišji in nevprašljivi vrednosti, se tudi ne moreta z ničimer drugim vrednotiti in tudi nista v odnosu do ničesar drugega. Nevprašljivi so seveda tudi tisti, ki »branijo« te nad-vrednosti. Vprašljivi pa so, celo sovražniki so, tisti, ki te vrednosti in njihove »čuvaje« ogrožajo, ker postavljajo vprašanja o *merilih* (kritičnost). Ni treba navajati primerov, ker takšna ureditev tudi deluje po dihotomiji prijatelj – sovražnik. Pa vendar je paradigmatičen »primer« hrvaškega književnika in predsednika hrvaškega PEN-a Slobodana Prosperova Novaka. Po svojem kritično intoniranem govoru na festivalu *Europa musicale* v Münchnu v začetku oktobra 1993 je bil v hrvaških občilih izpostavljen brezobzirnim napadom, obrekovanju in diskvalifikacijam. Čeprav je bila njegova kritika naperjena na aktualno oblast, je bil obtožen za napad na narod in domovino, malodane za rušenje države!

Kje so meje vzdržljivosti postkomunističnega novega totalitarizma, totalita-

rizma nacionalnega izvora? Te so dane ideološko. Ko pride ideologija nacionalnega kolektivizma oziroma ideologija samoproizvodnje legitimnosti ureditve v krizo, tedaj se ruši tudi ta ureditev. Ta kriza pa je možna šele takrat, ko se narod od sovražnikov, ki ga ogrožajo, obrne sam k sebi. To soočanje ni tako gotovo in vladajoče strukture bodo storile vse, da se bo to zgodilo čim kasneje. Tudi tu nacionalni totalitarizem zasleduje logiko – prakso pa bomo šele videli – realsocializma, kot je to pokazal Žarko Puhovski (nav. delo, str. 93–106).

Sprememba legitimnosti socialističnih političnih ureditev se je dogodila ne kot sprememba v demokratično (državljansko), ampak v *nacionalno legitimnost*. Vse priprave za to spremembo so bile izpeljane že v okviru stare, socialistične ureditve, t.i. demokratične volitve pa so pokazale samo dotrajanost te ureditve in njeno samodestruktivnost.

Ta sprememba legitimnosti ne pomeni »zamenjave« ene demokratične ureditve z drugo (bolj ali manj demokratično). Tu gre za *spremembo ideološke podlage samoproizvodnje legitimnosti*, ali še natančneje za spremembo *razredne v nacionalno legitimnost* (Puhovski, 1990: 93–106).

»Nova« legitimacijska paradigma potrebuje, ker ima isti (ideološki) izvor, enaka ali podobna sredstva samoobnavljanja. Tako se izkušnje *razrednega sovražnika in razrednega boja* prevzemajo in preimenujejo v *narodnega sovražnika in nacionalni boj*. Posledice te spremembe so daljnosežne; ponekod že presojne, toda še ne dovolj osveščene.

Tako je vse bolj očitno, da bodo *internacionalne* konflikte spremljali tudi *intranacionalni*, torej *ideološki in politični*, potem pa tudi oboroženi konflikti znotraj naroda, med različnimi nacionalističnimi možnostmi in skupinami. Lahko bi torej govorili o državljanski vojni *sui generis*, vojni, katere izvor niso *socialni*, ampak *nacionalni, znotrajnacionalni konflikti!*

Kot smo doživeli polom vseh poskusov »socialističnih reform«, ki niso demokratizirale sistema, tako nimajo perspektive niti tisti postsocialistični sistemi, ki nacionalno in državno predpostavljajo demokraciji.

Kjer se ogromno razpravlja o demokraciji, kjer je narod nevprašljiva misteriozna in sveta entiteta, se niti za centimeter ne bomo približali demokraciji, razen kot etimološkemu in literarnemu pojmu, poudarja Sartori (Sartori, :31).

Nacionalne države, ki so nastale na ruševinah socialističnih ideologij in ureditev, imajo možnost za demokratično ureditev in moderni politični, gospodarski in socialni razvoj samo, če ne vztrajajo pri načelih, na katerih so konstituirane – na nacionalizmu in separatizmu. Opuščanje teh načel ter vključevanje v evropsko in globalno povezovanje ni samo temeljni pogoj gospodarskega razvoja, ampak tudi notranje demokratične ureditve, pa celo same politične obstojnosti.

»Slovenija, kot se predstavlja s svojo sedanjo ustavo, prav tako ve, da je državna samostojnost pomembna, toda ne tudi absolutna vrednota. V starejši in nedavni zgodovini vse do današnjih dni se je domoljubje prepogosto izrodilo v zaprte in agresivne nacionalizme, ki so prinašali solze in kri. To je torej odločilni izziv zgodovinskega trenutka človeštva danes. Da se ne bi ponavljale napake, ki so v preteklosti obremenjevale evropsko in svetovno zgodovino, je treba močno poudariti, da človek s svojim neodtujljivim dostojanstvom ostaja pred nacionalnimi interesi in da nad posebnimi tradicijami posameznih človeških skupnosti stopi skupnost človeštva, ki jo je treba graditi v pravičnosti, solidarnosti in miru. Vsaka skupnost mora upoštevati potrebe in upravičene težnje drugih skupnosti, pa tudi blagostanje človeške skupnosti v celoti. Če se to

pozablja ali pa se opušta takšno gledanje na zgodovino človeštva, tvegamo obnavljanje nevarnih scenarijev bratomornih vojn, kot so tiste, ki sejejo smrt na Balkanu in v drugih delih sveta.³

Volitve in demokracija

Če kdo ugovarja (ne)demokratski praksi v postkomunističnih družbah, dobi najpogosteje za odgovor volitve kot samozadostni element demokratičnega ustroja in prakse. Vendar pa volitve niso zadostne za demokratično oznako niti v družbah, ki imajo dolgo demokratično tradicijo in močno »demokratično infrastrukturo«. Volitve kot argument za demokracijo so še posebej nezadostne v družbah brez takšne tradicije, politične kulture, institucij in navad.

Samo dejstvo, da se je volitev udeležilo več političnih strank s svojimi kandidati, pomeni zelo malo ali skoraj nič, če manjkajo tudi nekatere druge bistvene predpostavke demokratične ureditve in obnašanja. Če se stranka, ki je dobila večino na svobodnih in *tekmovalnih* volitvah, obnaša na oblasti tako kot komunistična partija, ki je »zmagovala« na *netekmovalnih*, fingiranih volitvah, potem takšna stranka zasleduje isto logiko kot tista predhodna (komunistična): načelo njenega delovanja ni demokracija, ampak *demokratični centralizem*. V bistvu gre za *centralizem in »tiranijo večine«*. Tisto »demokratično« izhaja samo iz večine glasov, doseženih na volitvah. Tukaj se demokratični postopek in demokratični proces končujeta in prenehata z aktom glasovanja (V. Pusić, 1993).

Nedemokratično in »diktatorsko bisto demokratičnega centralizma ni v tem, da ni pluralističnih opcij, pluralističnih odločitev, za katere se posameznik lahko opredeli. Njegova diktatorska narava je v tem, ker se šteje, da po sprejetju globalne odločitve ni več trajne pravice do različnega mnenja, tako da želi *neki proces* legitimirati in upravičiti z nekim (do)končnim dejanjem – enkratno odločitvijo v določenem trenutku in ker iz tega trenutka izpelje neomejeno pravico zmagovalca (V. Pusić, 1993).

In tako se tisto, za kar so »teoretiki« socialistične demokracije obtoževali meščansko demokracijo kot »glasovalno« in »enodnevno«, zdaj dogaja prav post-socialistični demokraciji!

Novoustoličene politične elite v vseh ali skoraj vseh postkomunističnih družbah menijo v svojih izpovedih, toda tudi postopkih, da so volitve zadosten izvor njihove politične legitimnosti. Takšno *statično in redukcioniistično pojmovanje in prakticiranje legitimnosti* sta posledica dejstva, da gre za »elite moči« in ne za elite politične kulture in demokratične (samo)zavesti. Te »elite« se ne zavedajo dovolj dejstva, da so volitve samo prvo; začetno dejanje izražanja ljudske suverenosti in izvor legitimnosti. Volitve samo dajejo možnost izbranim, da doumejo in dejavno pokažejo *procesualnost legitimnosti*. »Tovrstna legitimnost se naslanja na tri kategorije: *državljske svoboščine, politično tekmovalnost in odzivnost oblasti*, ki delujejo v obdobjih med političnimi volitvami« (V. Pusić, 1993).

Zoževanje legitimnosti oblasti samo na volitve, je odločna Vesna Pusić, ni način omejevanja demokracije, temveč način ukinjanja demokracije! Tako se za »volilno zmago oziroma plebiscitarno podporo ljudstva najlažje skriva dejansko vzpostavljanje diktature z demokratično legitimnostjo«. Pri nas politična opozicija

³ Papež Janez Pavel II. v razgovoru z Milanom Kučanom, predsednikom Republike Slovenije, po Slobodni Dalmaciji, 26. 2. 1993.

molče sprejema takšno enkratno legitimnost kot zadostno. Njena kritika vladajoče stranke in njene »tiranije večine« je zožena bolj na apele: da, vi ste dobili mandat za vladanje, vendar bi vendar morali upoštevati . . . V opozicijski kritiki je implicirana teza: to je demokracija, toda . . . Namesto da bi vztrajali pri tezi: to, gospodje, ni demokracija!

Brez *civilne družbe* in internalizacije njenih vrednosti, brez politične in pravne kulture, ki je utemeljena na teh vrednostih, ni demokracije. Lahko sicer organizirate volitve in imate glasove, vendar nimate *demosa*. Brez civilne družbe ni modernega demosa, ni substrata demokracije, in torej tudi ne demokracije. Volitve so lahko *odpiranje procesa demokratizacije*, toda same še ne pomenijo demokracije.

Postkomunistični diskurz in možnosti tranzicijske teorije

Ali smo v postkomunističnih družbah priče spremenjenemu diskurzu in novim transformacijskim (tranzicijskim) teorijam ali pa gre samo za prilagoditev in hlinjenje novega?

To, kar je v diskurzu spremenjeno z rušenjem (bolje rečeno samodestrukcijo) komunističnih ureditev, to ni »vzpostavitev dialoga«, temveč določena *svoboda monologa*. Posamezniki lahko zdaj svobodno govorijo, vendar pa se *ne znajo pogovarjati*. Petdesetletna »šola«, v katero so hodili, jih tudi ni mogla naučiti razgovora. Nepripravljeni za razgovor, za dialog ter soočeni s »šokom svobode« govorijo in tako z *monologom hlinijo dialog*. To je dobro vidno v razpravah predstavnikov hrvaškega sabora, še bolj nazorno pa v javnih sporočilih in polemikah. Poglejmo še eno ponazoritev postkomunističnega diskurza, ki dokazuje, da se v komunikaciji in politični kulturi ni nič spremenilo. »Med liberalci so vznesevoljeni širokoustneži in samorazglašene veličine, intelektualci, brez zbranih del in strahopetneži«.⁴

Čprav vsi prisegajo na liberalizem, prosvetljenost Voltairja, je njihov diskurz *diskvalifikatorski*. Ta vsakega sogovornika spreminja v *nasprotnika in sovražnika*. Sicer pa »mi vemo, kdo je on«, on je komunistični spreobrnjenec, prikriti jugonostalgik, avtonomist, desničar, klerofašist, ultralevičar, neljalni Srb, rezervni domoljub, nekdanji kosovec, sodelavec UDBE, prodana duša, kvaziliberal, komunalec, srboljub, boljševik . . . »Dialog« s takšnim označevanjem sogovornika moti temeljne predpostavke demokratične komunikacije, to pa pomeni tudi demokratično oblikovane politične skupnosti. Politična skupnost temelji na *logosu*, govoru, razgovoru, dialogu. Totalitarna ureditev je strukturirana pred in mimo govora, predgovorno in brezgovorno.

Kjer ni modrosti in zavesti o tragični relativnosti, kjer ni ironije in samonegacije, tam tudi ne more biti razgovora in dialoga (Lasić, 1993). Na ruševinah nekega totalitarizma, utemeljenega na absolutizaciji razreda in monopolizacije moči, ki svojo legitimnost opira na ideologijo in ne na voljo državljanov, se razvija novi totalitarizem. Njegova podlaga je v podedovani podaniški mentaliteti in v avtoritarni politični kulturi. Zamenjava ene kolektivne entitete z drugo, razreda z narodom nič bistvenega ne spreminja v njegovi totalitarni strukturi. Ta struktura in ta kultura sta – z vidika svobode – v politični skupnosti *protidialoška*. Ta protidialo-

⁴ Eden od vodij vladajoče stranke Drago Krpina o najmočnejši opozicijski stranki na konferenci za tisk 27. 5. 1993, po Slobodni Dalmaciji, 28. 5. 1993.

škost je dvojna: takšni kulturi je dialog *odvečen*, ker so že znane vse bistvene resnice in poti do njih, vendar je takšen kulturni dialog tudi *nevaren*, ker te resnice in poti do resnice lahko ogrozi. Zato je treba dialog (če sploh še obstaja potreba po njem) ovaditi in onemogočiti. Dopusčen je resda govor ovajanja, obrekovanja, žalitev in javnih sramotitev; vendar je to govor, ki sam sebe sramoti in razdira. Takšen govor ima z vidika etabrirane strukture moči dvojno funkcijo. Najprej gre za hlinjenje resničnega dialoga, ki je tako dokaz »svobode govora«, in drugič, takšen govor opravlja za politiko »umazan posel« diskreditiranja njenih obstoječih in možnih političnih nasprotnikov.

Takšen »kritičen govor«, tudi kadar je usmerjen k vladajoči strukturi, ji ne more pomembneje škoditi, ker razpolaga z dovolj sredstvi moči, da lahko »opere« vsako »umazano« izpoved, dejanje, denar ali »umazano« spremembo lastništva. Če pa stvar postane malo resnejša, ima oblast v rokavu rezervni as – interes in varnost naroda in države!

»V kratkem času so nastali novi tabuji in fetiši, prepovedi in bogovi, od zakonov trga in dobička homogenosti naroda ali dogajanja naroda do svobodnih volitev ali vodij. Noben monološki subjekt (nobena zamisel, nobena idejna usmeritev, nobena metoda, nobeno »gibanje«, nobeno arhitektsko obnašanje) nima danes moči, da bi v prvi vrsti zanikal sebe, ironiziral samega sebe in se dvignil do svoje dialoške podobe ter s tem naznačil pot, ki je potrebna, da bi se ohranila vsaj tista zgradba, v kateri sta možna spodobno skupno bivanje in strpna eksteriorna negacija« (Lasić, 1993).

To rojevanje fetišev in tabujev čez noč mogoče prinaša upanje za njihovo kratkoživost. Vendar pa bo zato v svoji kratki obstojnosti pokazalo svojo »svetost« in togost, pomanjkanje pameti, politične modrosti, strpnosti in dialoga. Brez tega pa ni niti politične podrtije, kaj šele zgradbe za dostojno sobivanje.

Ne obstaja niti postkomunistični model niti teorija postkomunizma. Tudi naš postkomunistični diskurz je v bistvu komunističen ali predkomunističen, trdi Adam Michnik.⁵

Širino in daljnosežnost sprememb, ki se dogajajo v nekdanjih evropskih socialističnih državah, lahko primerjamo edino z meščanskimi in nacionalnimi revolucijami sredi prejšnjega stoletja. Ti procesi so se šele začeli, tako da je težko zanesljivo govoriti ne samo o notranjem ustroju in smeri preobrazbe, temveč tudi o obrisih novih političnih razmerij v Evropi in v svetu.

Vprašanje je, ali lahko obstoječe teorije ustrezno odgovorijo na te procese! Klaus von Beyme si prizadeva za novo, transformacijsko teorijo, ki bi lahko ustrezneje odgovorila na probleme družbe v prehodu iz socialističnega sistema v demokracijo (Beyme, 1992).

Čeprav je družbena znanost, posebej politologija, v zadnjih letih zaposlena s prehodom nekdanjih socialističnih ureditev k demokraciji, ni enotne transformacijske teorije. Soočena s hitrim zlomom (ki se dogaja mimo in nasproti vsem »sovjetologijam« in »futuresologijam«) socialističnih sistemov, ureditev in ideologij, sodobna družbena znanost posega po ad hoc, električno pripravljenih teorijah, da bi razumela, pojasnila in pojmovno »pokrila« pojav zloma in prehoda.

Vendar ne gre samo za to, da bi bili teoretiki presenečeni nad dogodki, katerih nagla teoretična pojasnitev je tvegana, pa zato zahtevajo nujno »zgodovinsko distanco«. Tu gre zares za epohalne dogodke globalnih razmer, dogajanja, ki so po

⁵ Intervju Nedjeljnoj Dalmaciji, 20. 10. 1993.

širini dosega in erupcijskih moči preplavila in preseгла vsako napoved samih dogajanj in vsako razmišljanje o njih.

Takšna dogajanja bi težko »pokrila« in teoretično pojasnila katera koli prejšnja teorija. Tako so se že pokazale nemočne pred novimi pojavi teorije ekonomskega determinizma, različne evolucionistične teorije, teorije modernizacije, razvojne teorije, »teorije tretjega sveta« idr. (Agh, 1991; Muller, 1992).

Prehod socialističnih državljanov v demokracijo, poudarja Beyme, bo še dolgo močnejše zaznamovan z ostanki socializma in njegovih načinov mišljenja kot prejšnji valovi demokratizacije. S propadom fašističnih sistemov so hitro brez sledov izginili tudi fašistoidni načini mišljenja. Nikakršnega dvoma ni, da socialistični sistemi in njihove miselne tvorbe ne bodo tako hitro pozabljeni (Beyme, 1992).

Tu ne gre samo za razliko, ki je nastala z daleč daljšim časovnim trajanjem socialističnih sistemov. Največja podobnost med tema dvema vrstama politične ureditve je v načinu uporabe moči. Politični režimi, ki govorijo o načinu uporabe moči, pa niso nujno odločilna merila za presojo (in primerjavo) različnih političnih sistemov in družbenih ureditev. Tudi samo dejstvo o dolžini trajanja fašističnih in socialističnih ureditev ni gola slučajnost. Ni sile, ki bi lahko podaljšala življenje fašističnemu sistemu do sedemdesetih let. Toda tudi socialistični sistem se ni samo s silo ohranjal sedemdeset let.

Pa vendar se o socialistični ureditvi govori predvsem kot o ureditvi nasilja in nazadovanja. V nobeni drugi nekdanji socialistični državi se ne govori o preteklem sistemu s tolikšno nevednostjo, mržnjo, pa tudi ščuvanjem kot prav v Hrvaški. Še najmanj gre tu za ideološke razloge in »nezdružljivost hrvaškega duha s komunistično ideologijo«. Za to obstajajo globoki zgodovinski razlogi, na katerih so tudi nastale tri radikalne antizeze: protisrbstvo, pritijugoslovanstvo in protikomunizem. Dve od teh antitez v določenih družbenozgodovinskih okoliščinah do parokizma poudarjata in zastrujeta tisto tretjo antizezo. Potemtakem tudi dejanski, posebno poudarjeni hrvaški protikomunizem ni ideološko pogojen. Izhaja iz protijugoslovanstva in protisrbsva kot največjih nevarnosti za hrvaško narodno in državno samostojnost in celovitost.

Ko je socializem nedvomno pokazal svoj dokončni zlom, so se konec osemdesetih (1989, 1990) pojavili trije temeljni teoretični pristopi, ki poskušajo pojasniti *transition to democracy*: diferenciacijske, gospodarskomodernizacijske in političnomodernizacijske teorije (Beyme, 1992).

Diferenciacijske teorije izhajajo iz spontanega organiziranja različnih delov v nekdanjih socialističnih družbah. *Gospodarskomodernizacijske* teorije izhajajo iz stališča, da pri nekdanjih socialističnih državah ne gre za klasične primere nerazvitih držav. Tu je človeški dejavnik produkcijskih sil izobražen in sposoben, ne daje pa ustreznih učinkov zaradi ideologije, represije in neprimerne sistema. *Političnomodernizacijske teorije* izhajajo iz stališča, da so politična pluralizacija, demokratizacija in neoinstitucionalizacija predpostavke celotnega modernega razvoja nekdanjih socialističnih držav (Beyme, 1992).

Če sprejmemo tezo (a ni razlogov, da je ne bi, ker je tako logično kot družbenozgodovinsko preverjena), da ni modernega razvoja, pa tudi ne sodobne demokracije brez »produktivne kombinacije tradicionalnih elementov in modernih inovacij« (Adam, 1992), potem ni težko skleniti, da bo morala ogromna večina postkomunističnih družb prehoditi težko pot modernizacije in demokratizacije.

V vsakem primeru bo teoretično pojasnjevanje dogajanj v nekdanjih socialističnih državah odvisno od teh samih dogajanj. Toda ne samo v teh državah! Zdi se, da Minervina sova zamuja: čeprav je že mrak, pa še ni poletela.

LITERATURA:

- ADAM, F. (1992): Dileme postsocialističnega razvoja, Teorija in praksa 5-6/1992.
- AGH, A. (1991): The transition to Democracy in Central Europe, Comparative View, Journal of Public Policy 1991.
- BERGLAND, S., DELLENBRANT, J. A. (1991): The New Democracies in Eastern Europe. Party System and Political Cleavages, England, Grover House
- BEYME, K.: Transformacijska teorija – nova interdisciplinarna grana istraživanja, Politička misao 3/1992.
- BIBIĆ, A. (1990): Civilno društvo i politički pluralizam, Zagreb, Cekade
- BIBIĆ, A. (1992): Konec zgodovine?, Teorija in praksa, 5-6/1992.
- BLAŽEVIĆ, R (1990): Teorije o prirodi socijalističkih poredaka, Dometi 7-8/1990.
- COBBEN, A. (1939): Dictatorship – Its History and Theory, London, J. Cape
- FRIEDRICH, C. J., BRZEZINSKI, Z. (1956): Totalitarian Dictatorship and Autocracy, Cambridge, Harvard University Press
- GLUCKSMANN, A. (1986): Laž, Beograd, Rad
- HENRICSON-CULBERG, M. (1991): After Yugoslavia, What?, Lund, Transnational Foundation
- KANT, I (1974): Um i sloboda, Beograd, Ideje
- KULJIĆ, T. (1983): Teorije o totalitarizmu, Beograd, IIC SSO Srbije
- LANE, D. (1976): Socialist industrial State, London, G. Allen-Unwin
- LASIĆ, S. (1993): Fragmenti iz Krležologije, Nedjeljna Dalmacija, 12. 05. 1993.
- MUELLER, K. (1992): The modernisation of Eastern Europe, Archives Europeennes de sociologie 1/1992.
- NEUMANN, S. (1965): Permanent Revolution – Totalitarianism in the Age of International Civil War, London, Pall Mall
- PLESSNER, H. (1992): Zakašnjela nacija, Politička misao 1/1992.
- POPPER, C. (1966): The Open Society and Its Enemies, London, Routledge and Kegan
- PUHOVSKI, Ž (1990): Socijalistička konstrukcija zbilje, Zagreb, CDD SSOH
- PUSIĆ, V. (1993): Diktature s demokratskim legitimitetom, Erazmus 1/1993.
- SARTORI, G. (1987): The Theory of Democracy, Revisited
- ✓ SOROKIN, P. (1957): Social and Cultural Dynamics, New York, American Book Company
- ŠIBER, I. (1992): Politička kultura i tranzicija, Politička misao 3/1992.
- ZAKOŠEK, N. (1992): Odabir političkih institucija u postsocijalizmu i formiranje hrvatskog političkog sistema, Politička misao 3/1992.